

УДК 37.013.42

Стельмах С. С.,
к. пед. н.,
доцент кафедри загальної
та соціальної педагогіки
ВНЗ “Український Католицький
Університет”

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

У статті висвітлено процес порушення соціалізації дітей, зумовлений виїздом батьків за кордон на заробітки. У результаті переживання дітьми трудових мігрантів сильних негативних емоцій, знижується засвоєння соціального досвіду, формування соціальних якостей, цінностей, знань, навичок людини, прийнятних у суспільстві.

Ключові слова: діти трудових мігрантів, соціалізація, позитивні наслідки трудової міграції, негативні наслідки.

В статье освещен процесс нарушения социализации детей, обусловленный выездом родителей за границу на заработки. В результате переживания детьми трудовых мигрантов сильных негативных эмоций, снижается усвоение социального опыта, формирования социальных качеств, ценностей, знаний, навыков человека, принятых в обществе.

Ключевые слова: дети трудовых мигрантов, социализация, положительные последствия трудовой миграции, негативные последствия.

The article deals with the process of socialization violation of those children, whose parents left for work abroad. As a result, children of

migrant workers experience strong negative emotions, decreased assimilation of social experience, the formation of social skills, values, knowledge and skills of a person and individuality, acceptable for society.

Keywords: *children of migrant workers, socialization, positive effects of migration, the negative effects.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні та політичні трансформації на пострадянському просторі кінця ХХ–початку ХХІ ст. призвели до розшарування населення та загострення матеріальних проблем значної кількості сімей. У зв'язку з цим одним із способів підвищення матеріального забезпечення населення стала трудова міграція.

Позитивним аспектом виїзду батьків за кордон стала можливість сімей мігрантів отримувати вищі доходи завдяки грошовим переказам, що покращує якість харчування дітей, матеріально-побутові умови та відкриває ширші можливості для їх творчого та інтелектуального розвитку. Так, за твердженням мігрантів, 86 % з них, заробляють гроші на освіту дітей, 72 % – на будівництво і придбання житла, а 69 % – на забезпечення щоденних потреб нащадків [9, с. 5].

А з іншого боку, міграція є одним з найбільш вагомих негативних факторів, адже зменшується кількість укладених шлюбів, частішими стають розлучення, а також складною сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей заробітчан [9, с. 5]. Такі діти залишаються без батьківської любові, турботи, догляду, виховання та стикаються з цілим рядом проблем у побуті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню соціальних наслідків трудової міграції присвячена робота О. А. Малиновської, проблеми дітей трудових мігрантів в Україні та особливості соціально-педагогічної та психологічної роботи з ними досліджували Н. В. Гордієнко, І. Ф. Лизун, Н. І. Цюпер, К. Б. Левченко, І. А. Шваб, В. Л. Андрєєнкова, Т. Г. Веретено, Т. О. Дорошок, І. М. Трубавіна та ін. Шляхи запобігання педагогічній занедбаності дітей із дистантних родин розкривала Н. І. Куб'як.

Однак, зважаючи на наполегливі спроби багатьох дослідників розкрити особливості негативного впливу на здоров'я дитини, її розвиток та соціалізацію, сприяти вирішенню проблем дітей трудових мігрантів, це питання на сьогодні залишається відкритим. Аналіз типових проблем, з якими стикаються діти заробітчан, вимагає узагальнення досвіду та пошуку ефективних шляхів соціально-педагогічної та психологічної роботи з ними.

Мета статті розкрити вплив трудової міграції батьків на процес послідовного входження їх дітей у суспільне життя, засвоєння та відтворення ними соціального досвіду.

Виклад основного матеріалу. Історично сім'я з непорушним авторитетом батьків, старших поколінь, високим позитивним потенціалом духовно-моральних цінностей завжди відігравала визначальну роль у формуванні підростаючої особистості. Це вказано і в Конвенції ООН про права дитини, де підкреслюється, що сім'я – головний осередок суспільства, що створює умови для розвитку й захисту інтересів своїх дітей [4, с. 7–9].

М. М. Фіцула підкреслює, що сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління [11, с. 365]. Саме в сім'ї діти навчаються взаємодіяти із суспільством, засвоюють певні соціальні ролі та цінності, в сімейному середовищі формуються особистість дитини та її самооцінка, відбувається становлення її власного “Я”. Тут дитина вчиться когось любити, когось ненавидіти, зникає до праці або лідарства, одержує перші естетичні смаки, тут початково накопичуються всі її інтереси, прихильності й авторитети [5, с. 137].

Проте, кризові явища в процесі трансформації українського суспільства тягнуть за собою і кризові явища в сім'ї, зниження її життєвого рівня, що впливає на стабільність і виховну здатність.

Новим соціальним феноменом сучасності можна вважати появу в Україні дистантних сімей трудових мігрантів. Згідно зі статистичними даними, лише 6 % заробітчан не мають дітей. У більшості мігрантів їх двоє або троє. Тобто, якщо Україну покинуло сім мільйонів громадян (і це лише офіційні дані), без батьківського піклування нині живе приблизно 7,5–9 млн неповнолітніх. Тільки у Львівській області проживає приблизно 20 тисяч дітей, батьки яких перебувають на заробітках, практично в кожному класі є один, двоє або й троє учнів, у котрих мама, тато, а іноді і двоє батьків знаходяться на заробітках за кордоном [2, с. 49].

Такий стан речей спричинив цілу низку негативних суспільних явищ. Насамперед колосальної руйнації зазнав такий соціальний інститут, як сім'я. Коли її члени розкидані по різних країнах, сім'я має надзвичайно низькі шанси на збереження. Так, за даними дослідження, проведеного Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотовою, з 32 % опитаних дистантних сімей заробітчан, за останні роки розпалися 11 %. Діти з цих новоутворених неповних сімей залишилися із матір'ю (53 %),

з батьком (5 %), під опікою дідуся і бабусі або інших членів родини (36 %), оскільки після розлучення мати дітей залишилася на роботі за кордоном), влаштовані в державні заклади опіки (6 %). Відповідно багато дистантних сімей неспроможні стати ефективним агентом первинної соціалізації [2, с. 50].

Таким чином, батьки, які їдуть за кордон, щоб забезпечити майбутнє своїх дітей, часто неспроможні контролювати їхнє сьогодення. З одного боку, можливість сімей мігрантів отримувати вищі доходи завдяки матеріальній підтримці позитивно впливає на стан здоров'я дітей, за рахунок покращення якості харчування, можливість отримати вищу освіту тощо. З іншого боку – неможливість повною мірою реалізовувати виховну функцію, сутність якої полягає у передачі дітям соціального досвіду в процесі їх входження в систему суспільних відносин, знань, орієнтацій, норм поведінки, умінь і навичок, необхідних для моральної життєдіяльності, оскільки тільки повноцінне грамотне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя і поведінки.

В окремих випадках проявляються позитивні зміни в поведінці дітей із дистантних родин – формування самостійності, відповідальності, зростання поваги до батьків, їх праці, зароблених коштів. Однак, як показує практика, ці випадки є одиничними.

У більшості ситуацій відсутність батьків призводить до виникнення ряду проблем у дітей, серед яких можна виділити такі:

- проблеми психологічного характеру: сум за батьками, неможливість звернутися за порадою, пригнічений стан, нестача батьківської ласки, відсутність підтримки, почуття незахищеності, складнощі у прийнятті рішень тощо;
- проблеми фізичного характеру: затримка фізичного, мовного або моторного розвитку, прояви неврозподібної симптоматики (розлади сну, апетиту), психосоматичні захворювання;
- проблеми соціального характеру: знаходження спільної мови з оточенням (несумісність поглядів із родичами, сварки з сестрами/братами, образи, непорозуміння з друзями), побутові проблеми (відсутність навичок самообслуговування) відсутність економічних знань (вміння цінувати гроші, розпоряджатися ними), порушення розуміння ролевих відносин у сім'ї тощо;

- проблеми педагогічного характеру: відсутність мотивації до навчання, зниження успішності, небажання виконувати домашні завдання, проблема організації дозвілля, зміна цінних орієнтацій (духовні цінності підмінюються цінностями матеріальними) тощо.

Зокрема, діти трудових мігрантів перебуваючи у складній ситуації соціального розвитку, часто переживають психотравмуючий вплив. Психотравма виникає через те, що найосновніші люди в їх житті, тобто батьки, не проживають разом з дитиною. Той факт, що батьки лише періодично приїжджають, викликає відчуття нестабільності, яке не компенсують тимчасові приїзди батьків.

Крім цього, дуже часто є незадоволеною й потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком не завжди спроможний хтось із родичів, а тим більше інших дорослих. Вкрай негативно позначається те, що потреба у безумовній любові, тобто в усвідомленні дитиною, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є незадоволеною. Оскільки той факт, що батьки залишають дитину саму, підриває впевненість у значущості дитини для батьків.

Особливо гостро відчуває дитина відсутність матері, внаслідок чого виникає загроза виникнення синдрому емоційної депривації. Останній є результатом браку істинної стійкості в житті людини, позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки, яку неможливо компенсувати за рахунок подарунків чи фінансового забезпечення [6, с. 207].

Діти трудових мігрантів відчувають сум за батьками, неможливість звернутися до них за порадою, пригніченість, нестачу батьківської любові та ласки. Після від'їзду одного з батьків за кордон, у дітей частіше всього виникає глибокий депресивний стан, небажання спілкуватися з рідними та друзями, особливо з мамою чи татом, які поїхали. Причиною є почуття покинутості та відсутності ідеального образу людини, яка забезпечує турботу.

Крім того, дитина стає дратівливою, тривожною, агресивною, у неї можуть з'явитися думки про самогубство; вона нікому не довіряє і навколишній світ стає для неї чужим. Для такої дитини характерні проблеми у міжособистісних стосунках, стресові стани, підвищений рівень тривожності, замкнутість, нерішучість, недовіра до оточуючих, неадекватна самооцінка [9].

Почуття суму, пригніченості, підвищення рівня тривожності, замкнутість призводять до виникнення у дитини проявів невротоподібної симптоматики (розладів сну, апетиту), психосоматичних захворювань [1, с. 104–106].

Часто виникають проблеми і у відносинах між дітьми та дорослими, які опікуються дитиною, хоча, на думку опікунів, рівень довіри дітей до них доволі високий. Та проведене Міжнародним жіночим правозахисним центром “Ла Страда – Україна” разом з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка дослідження проблем дітей із сімей трудових мігрантів все-таки виявило проблеми у взаєминах між дітьми та дорослими: відсутність авторитету опікуна у дітей та, як наслідок, неслухняність, неспроможність опікуна замінити батьків, прагнення контролювати дитину, обмеження самостійності, невиконання обіцянок, формалізація відносин, психічне насильство, а подекуди й фізичне [10, с. 22; 3, с. 42].

Той факт, що дитина не слухається дорослих, свідчить не тільки про невихованість дитини або неповагу до дорослих. Це також може бути проявом відсутності педагогічних навичок у осіб, які наглядають за дитиною, особливо в людей похилого віку, низького рівня педагогічної культури у цілому, різниці в цінностях поколінь.

З від'їзду одного чи обох батьків змінюється соціальне оточення дитини, звички та цінності. Знижується виховний потенціал сім'ї, фактична здатність до виховання дітей з урахуванням конкретних соціальних обмежень, збалансованості матеріальних і нематеріальних ресурсів сім'ї. Зниження батьківського авторитету, зміна сімейної ідеології внаслідок зміни ціннісних орієнтацій веде до зниження якості соціалізації молодого покоління. Прогалини у вихованні призводять до порушення формування особистості.

Так, за свідченням експертів, до від'їзду батьків для дитини було найважливішим становище батьків у суспільстві, місце проживання сім'ї, навчання у престижній школі, висока успішність у навчанні дитини. Після від'їзду батьків система ціннісних орієнтацій дитини змінюється: стають більш важливими модний одяг та манера модно одягатися, можливість та вміння “красиво” жити, поїздки дитини за кордон [10].

Щодо навчання, то успіхи та невдачі дітей у звичайних сім'ях перебувають під постійним контролем дорослих. Таким чином, у дітей формується пізнавальний інтерес, почуття відповідальності, інтенсивне формування самостійності, опанування прийомами самовиховання, вольової поведінки, що підкріплюється та задовольняється оточуючими людьми. Однак, відсутність сприятливих умов, тривала розлука з батьками може спричинити зниження мотивації до навчання, погіршення успішності, появу в дитини негативізму, упертості, неорганізованості, імпульсивності поведінки.

Загалом, діти трудових мігрантів мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки: складнощі процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням, побудови взаємин з протилежною статтю тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися. Нерідко це проявляється у девіантній поведінці, конфліктах. Проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати у своєму соціальному оточенні, а до педагогічних працівників навчальних закладів вони не звертаються. Причинами цього є відсутність довіри до вчителів, впевненість, що допоможуть тільки батьки або члени сім'ї, незнання про наявність психолога або соціального педагога в школі та можливість проконсультуватися в них. Приблизно половина дітей трудових мігрантів не бачать у педагогічних працівниках осіб, які здатні їм допомогти у вирішенні їхніх поточних проблем.

Діти, які не відчувають контролю з боку дорослих, більш схильні до проявів девіантної поведінки: стають агресивнішими, починають пропускати школу, скоюють такі дрібні правопорушення, як пошкодження шкільного майна, є учасниками бійок і порушення суспільного порядку. Маючи достатню кількість грошей, які їм надсилають батьки з-за кордону, вони стають клієнтами комп'ютерних, нічних клубів, починають палити та вживати наркотичні речовини, алкоголь, підпадають під вплив вуличних банд, торговців наркотиками. Крім того, якщо поведінку дитини не контролювати належним чином, чого власне не можуть здійснювати батьки, вона стає безвідповідальною, а з часом у неї слабшають, а то й зовсім зникають установки самоконтролю [6].

Соціально-психолого-педагогічні труднощі, яких зазнають діти за умов розриву родинних зв'язків, тривалої розлуки з батьками, призводять до негативного сприйняття реалій і оточення. Дитина починає шукати ідеал, авторитет, референтну групу, часто в просоціальних чи навіть асоціальних молодіжних середовищах. Все більший відсоток дітей трудових мігрантів стають так званими "дітьми вулиці". Окрім того, утворюється своєрідна та доволі чисельна каста "утриманців" – молодих працездатних людей, які вважають за краще для себе жити за надіслані їм батьками кошти. Для своїх ровесників вони стають вагомим доказом того, що заробляти гроші можна виключно за кордоном. Іншими словами – формується наступне покоління трудових мігрантів.

У той самий час є випадки, коли батьки зникають за кордоном, і діти опиняються без жодних засобів до існування, більше того, вони навіть не мають офіційного статусу сироти або напівсироти. У будь-якому випадку такі діти поступово відмежуються від суспільства, не бачать перспектив для себе та не мають мотивації застосувати зусилля для того, щоб стати повноцінними членами суспільства. Будучи довгий час без батьківської опіки, діти та молодь мають недостатньо відповідної компетенції, щоб закінчити навчання та працювати за якоюсь спеціальністю у майбутньому [9, с. 6].

Водночас, доречно підкреслити, що наслідки соціалізації за умов відсутності таких впливових агентів соціалізації, як сім'я у цілому та батьки, зокрема, можуть виявитися вже в дорослому віці, наприклад, проблемами в налагодженні емоційних зв'язків з іншими людьми, у почуттях невпевненості й ненадійності. Позбавлені особистого досвіду сімейного проживання, діти мігрантів невідворотно стикатимуться з проблемами при створенні власної сім'ї.

Навіть у випадку, коли особливих девіацій у соціальній поведінці дитини трудових мігрантів не виявляється, доречно враховувати потенційну загрозу їх виникнення в подальшому житті. Зазначимо, що таких дітей потрібно оточити турботою та увагою. Навіть якщо вони дуже добре поведуться та навчаються, їхня психіка, безумовно, травмована та постійно зазнає перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття оточуючих, можуть тяжко ними переживатися, викликаючи непередбачувані наслідки [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, трудова міграція як соціальне явище, зважаючи на позитивні результати, має й низку негативних наслідків. Одним із них стало поповнення категорії педагогічно занедбаних, бездоглядних дітей. Виїжджаючи із країни на заробітки, батьки (один чи обоє) залишають вдома дітей, тим самим позбавляючи їх постійної уваги та опіки.

Сім'я є осередком первинної соціалізації дитини, чинником її розвитку, а тому відіграє провідне значення у формуванні особистості дитини, її фізичного та психологічного здоров'я, моделей спілкування з оточуючими, життєвих цінностей. Залишаючись без батьків, діти позбавляються повного батьківського виховання та уваги, що може призвести до суттєвих змін у їх поведінці, цінностях. Тому, проблема дітей трудових мігрантів заслуговує окремої уваги, оскільки веде до появи низки наслідків, які звичайна дитина вирішує в сім'ї через поради батьків. Діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати їх

самостійно, а отже, саме тому потребують кваліфікованої соціально-педагогічної допомоги та підтримки.

Література:

1. Воздействие трудовой миграции на детей мигрантов, оставшихся в Таджикистане / Н. Катринеску, Дж. Уилис, В. Барка, И. МакОслан, В. Санду, М. Риммер. – Детский Фонд ООН, 2011. – 162 с.

2. *Гордієнко Н. В.* Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів / Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотова // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2008. – Випуск 123. – С. 48–51.

3. Життя надвоє: з тобою і без тебе / Л. Дорош, Л. Максим'як, Н. Козакевич. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 60 с.

4. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.unicef.org/ukraine/ukr/children_11699.html. – Назва з екрана.

5. *Кравчук Л. В.* Проблема сімейного виховання як наукова проблема / Л. В. Кравчук // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – К., 2005. – Вип. 88. – С. 137–139.

6. *Лизун І. Ф.* Психологічне здоров'я дітей трудових мігрантів / І. Ф. Лизун [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvnu/ped/2010_13/R4/Lyzun.pdf. – Назва з екрана.

7. *Малиновська О. А.* Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.

8. *Пігіда В. М.* Діти трудових мігрантів як об'єкт соціально-педагогічної діяльності / В. М. Пігіда [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped/2011_21/pihida.pdf. – Назва з екрана.

9. Соціально-педагогічна робота з дітьми трудових мігрантів : збірник матеріалів / упор. Н. Цюпер. – Івано-Франківськ : ЦППСР управління освіти і науки, 2013. – 44 с.

10. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посібник. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К. : ФОП “Купріянова”, 2007. – 240 с.

11. *Фіцула М. М.* Педагогіка : навч. пос. / М. М. Фіцула. – 2-ге вид., виправлене, доповнене. – К. : Академвидав, 2006. – 560 с.